

Ф И Л О Л О Г

часопис за језик, књижевност и културу
V 2014 10
универзитет у бањој луци
филолошки факултет

Љиљана Пешикан Љуштановић
 Универзитет у Новом Саду
 Филозофски факултет

УДК 821.163.41.09:398
 DOI 10.7251/fil1410249p

ОД УСМЕНОГ КА ПИСАНОМ

Гароња Радованац, Славица (2014), *Од Цариграда до Будима. Аспекти српској усменој њесништва. Савремена књижевности на фолклорној мајрици*, Нови Сад: Академска књига.

Научни рад и истраживање Славице Гароње Радованац усредсређени су на неколико носећих научних области. То је, пре свега, широко захваћено поље усмене књижевности, од непосредног сакупљања, приређивања и научног истраживања усмене прозе, преко приређивања раније необјављиваних рукописних збирки и поновног публикавања оних које су временом постале готово недоступне, до прецизног мапирања сакупљачке мреже у простору и времену и слојевитог изучавања тематике, мотива и значења српског усменог стваралаштва, смешеног у контекст културне и политичке историје Срба, од 18. до 20. века. То посебно важи за усмено поетско наслеђе Војне крајине, забележено током три века и захваћено на широком простору од Сења до Банатске крајине, на истоку. Њени резултати у овој области истраживања и остварени научни доприноси – импресивни су.

Добрим делом захваљујући њеном раду на сакупљању, приређивању, тумачењу и класификовању овог стваралаштва, обновљено је интересовање за најзначајније сакупљаче (попут Николе Беговића, Бранка Мушицког, Милана Обрадовића, Ђорђа Рајковића, Симе Милеуснића, Манојла Бубала Кордунаша), али и за оне који су, незаслужено, готово заборављени, потом за мотиве, тематiku и дубинска значења која настају у особеном прожимању митског, историјског и социјалног, као и за свестрану систематизацију ове грађе. Научни рад Славице Гароње Радованац осветљава тако недовољно изучаван и недовољно познат сегмент српске усмене књижевности и контекст традиционалне културе у којој она

настаје. Посебно значајно у њеном раду јесте продубљено осветљавање социјалних, историјских и културних специфичности граничних простора националне културе. Врхунац овог сегмента научног интересовања Славице Гароње Радованац представља капитална научна монографија *Српско усмено њоејско наслеђе Војне Крајине у зајисима 18, 19. и 20. века*, која у знатној мери (готово двоструко) проширује и знатно продубљује она трагања која су систематизована и у докторској дисертацији ове научнице (*Мојиви и рејертиор српске народне лирске и лирско-ејске њоезије Војне крајине и Славоније*), али и у низу студија посвећених овој проблематици.

Истовремено, ова ауторка прати савремено књижевно стваралаштво, негује и есејистику и критику белетристике, у којој се открива жив и радознао сензибилитет и оригиналан вредносни суд, али и стално прожимање два тока стваралаштва – традиционалне усмене и модерне писане културе. Значајан аспект рада Славице Гароње Радованац, нарочито у последњих пет година, представља и њен слојевит увид у женски стваралачки допринос српској књижевности и култури 19. и 20. века, али, истовремено, и у типологију женских ликових, као рефлекс општег односа према жени у српској култури овог периода. У својој књизи *Жена у српској књижевности*, као и у низу појединачних радова, Славица Гароња Радованац маштовито и подстицајно истражује родни аспект српске књижевности.

Сва ова интересовања и темељни квалитети научног рада Славице Гароње Радованац обележили су и њену нову књигу, *Од Цариграда до Будима*, коју је издала Академска књига из

Новог Сада. О томе непосредно сведочи и поднаслов *Асијектѝи срѝској усменој ѝеснишиѝва* и *Савремена књижевностѝ на фолклорној маѝрици*. Књига је компонована од две готово симетричне целине (*Први гео* има седам, а *Друѝи гео* шест текстова), први је посвећен усменој књижевности, а други њеним рефлексима у српском писаном стваралаштву деветнаестог и двадесетог века, од Јанка Веселиновића до Видосава Стевановића, и значајним питањима која се јављају у изучавању усмене књижевности, попут разликовања правог и лажног народног песништва.

Оваква композиција истовремено раздваја и ефектно преплиће два значајна тока српске књижевности. Књига, у целини, бави се релевантним питањима и темама и има значајан научноистраживачки и културолошки аспект, што је чини подстицајном и вредном пажње и потврђује тврдњу ауторке из завршне напомене да је ова књига настала као „нека врста свода“ у њеном дугом бављењу усменим стваралаштвом.

Први текст *Цариград као ѝоѝос у срѝској усменој ѝоезији*, који је инспирисао насловљавање целог рукописа, детаљно разматра представе о Цариграду у српском усменом стваралаштву. Ауторка, с правом, сматра да је слика Цариграда у песми и предању, пре свега, „рефлекс својеврсног Центра тада јединог познатог света, поготово кроз хиљадугодишње трајање источноправославног Византијског царства“ и детаљно прати различите видове и мене ове представе. Она полази од писаних трагова и од лепе претпоставке да је Цариграду посебно место у усменој традицији донела сама „блистава звуковност словенског назива римског Константинополиса – Цариград – не без песничке симболике, садржане у звуковности и семантици његовог имена (Цар–и–Град, ’престоница земаљског цара)’“. Добро компонована студија прегледно систематизује различите видове певања и приповедања о Цариграду, од изградње града, као симболичке и митске творачке делатности која је увек космогонија у малом, преко слике Цариграда као имагинарног града и песничког украса, топоса свадбене или шаљиве лирике, до ствар-

ног града у коме се одвијају епске песме (бели Цариград). Овај текст, као и сви остали у књизи, почива на широко обухваћеној грађи од *Ерланѝенској рукопису*, преко Вукових записа, до широког круга потоњих бележења, што је посебан квалитет.

Следе два текста окренута родном аспекту усмене књижевности. Први је *Маѝријархални обредни ѝрежици у нашим народним баладама*, заснован на разматрању различитих облика „матријархалних обредних прежитака, сачуваних у неким репрезентативним примерима наших народних балада“. Текст обухвата велику и изузетно вредну грађу, и представља и својеврсни омаж Лази Костићу, који је први код Срба проговорио о „женском начелу“, као „троструком принципу матријархалних божанстава (рођајном, еротском и хтоничном)“. Ауторка се посебно концентрише на основне улоге жене (невеста, мајка, сестра) „у тренутку смене матријархалног патријархалним поретком“. И следећи текст „*Женско начело“ у срѝској лирској усменој ѝоезији* поново оживљава претпоставке о некадашњем матријархалном поретку, које су, истина, у науци биле и остале предмет вишеструких полемика и расправа. Ауторка Вукову поделу на женске и мушке песме ревитализује, посматрајући је, на трагу идеја Миодрага Павловића, као „облик ’женског’ певања и памћења“, који чува старе представе, обреде и култове.

Мотѝив змије младожење у срѝској усменој ѝоезији и у ѝрози ауторка посматра као „један од најпродуктивнијих“ у српској усменој књижевности. Текст испитује генезу, распрострањеност, значења и обликовање овог мотива у српском усменом стваралаштву, али и у јужнословенском контексту. „Тријаду риба / плодност – змија – змај“ ауторка сагледава и с обзиром на њено уобличење у различитим жанровима, а посебну пажњу посвећује „плодоносном укрштају“ оних елемената који самостално функционишу у више жанрова.

У тексту *Усмени ѝросѝор Војне крајине између два царсѝива – ѝрилој ѝеорији формулаѝивности* Славица Гароња Радованац се враћа доминантном и вероватно најплодоноснијем пољу свог досадашњег рада. То је слојевито

изучавање усменог поетског наслеђа забележеног током три века и захваћеног на широком простору Војне крајине. Своје интересовање она овде концентрише на испитивање нужног двојства сваког усменог стваралаштва: варијантност – формулативност.

Један од најподстицајнијих текстова у књизи јесте *Етнoгpафска збирка архива САНУ – један неистичуњени аманет Спoјана Новаковића*, који је најнепосредније повезан са текстом из другог дела књиге *Војислав Јовановић Марамбо и његово ироучавање мистификација у српској народној поезији*. Заједно узети ова два текста, сваки на свој начин, баве се занемареним благом Академијине етнографске збирке и, бар унеколико, осветљавају и могуће разлоге тог занемаривања. Први текст је прецизно компонован и даје сажет преглед историје и садржаја етнографске збирке. Славица Гароња Радованац је, иначе, велик допринос дала приређујући раније необјављиване рукописне збирке, па је њен увид у етнографску збирку вредан пажње, а било би драгоцено ако би се одиста приступило дигитализацији збирке у целини, без раздвајања „праве“ и „лажне“ народне књижевности.

Завршни текст прве целине *Рукописне и штампане збирке српске народне поезије са њодручја Срема и Фрушке горе* садржи опис и сумарни преглед збирке и записа Милице Стојадиновић Српкиње, Бранка Мушицког, Милана Обрадовића, Григорија А. Николића (две збирке) и Милоша Шкарића (у студији *Живот и обичаји њланинаца њод Фрушком њором*). Ауторка сматра да сви ови записи „носе неке заједничке особености усмене песничке традиције и типичног репертоара са подручја Срема“, са становишта жанрова, посебно с обзиром на бројност и лепоту балада у њима. Она наглашава да је „главна особеност усменог песништва Срема и Фрушке горе [...] лирско-епска песма или балада [...] Тиме се Срем потврђује као простор развијеног баладичног репертоара, са неким локалним специфичностима која га издвајају од осталих простора Војне Границе.“ Као *Прилој*, и као потврду своје тезе, ауторка из рукописне збирке

Милана Обрадовића издваја десет претходно необјављених балада.¹

Друга целина књиге посвећена је сагледавању савремене српске књижевности у односу према фолклорној матрици. Тако први текст испитује присуство и функцију *Усмене матрице у ирознои делу Јанка Веселиновића (Хајдук Стилко; Мали њевач)*. Ауторка, верујемо с правом, изузетну популарност романа *Хајдук Стилко* тумачи тиме што је „роман написан на наглашеној усменој матрици, као органској потки активираној из колективног усменог наслеђа, како на тематско-мотивском, тако и на стилско-језичком плану, са бројним интерполацијама директног фолклорно-усменог порекла“. Ове интерполације она испитује на свим нивоима дела, наглашавајући да је овај облик романа био „нужна фаза“ у развоју националне књижевности.

Најлепше написаном и за читаоца најпривлачнијом студијом књиге чини нам се текст *Трајом српској националној епји – дневник Герхарда Геземана „Са српском војском кроз Албанију 1915“*. Ауторка подсећа на животни пут и изузетни научни допринос немачког слависте Герхарда Геземана (1888–1948), посебно истичући оне елементе дневника који показују како се за Геземана повлачење са српском војском стапа с путовањем кроз песничке просторе српског усменог песништва. Геземаново учешће у повлачењу преко Албаније, она, верујемо с разлогом, сматра једним од битних подстицаја који су довели до тога да је овај велики слависта „трајно [...] везао своје име и судбину за српски народ“, посветивши му и значајан део свог научног рада. „Тај, готово песнички занос и надахнуће настало у почетку из емотивних разлога, потом црпено из српске народне поезије, најзад и кроз лични доживљај српског народа у тренуцима његове најдубље егзистенцијалне кризе (током повлачења српске војске и народа преко Албаније, без потписивања капитулације) пресудно је обележило цео плодносан Геземанов научни рад и тематска усмерења у његовим изуча-

¹ У времену писања овог текста, 2007. године.

вањима наше народне књижевности и карактерологије.“

Текст *Фолклорни мотиви и усмени иривоједни иосијуици у ирози Данице Марковић* анализира присуство „фолклорне потке“ у приповедачком делу Данице Марковић, од првих „прозних текстова насталих техником бележења усменог исказа надареног казивача“ до „транспонована фолклорних мотива и тема из ширег, усменог колективног наслеђа у уметнички исказ“.

Војислав Јовановић *Марамбо и његово ирочување мистицификација у српској народној иоезији* бави се научним радом Војислава Јовановића у оном аспекту који је, по свему судећи, и њему самом био најважнији. С обзиром на потребу да се у поствуковским записима препознају потенцијалне мистицификације, Марамбо пасионирано трага за „лажном народном поезијом“, дајући драгоцен допринос науци, али, како ауторка показује, често наступајући и искључиво и претерано строго. На основу прегледа имена која Јовановић наводи у *Зборнику лажне народне иоезије*, ауторка закључује да је „кривотворење“ и „измишљање“ песама, одиста присутно, али „*иоево искључиво у домену народне еиике*, са темама и личностима које се нису нашле (или нису у довољној мери) у најпознатијим зборницима“. Као „другу врсту фалсификовања“ она препознаје компилирање објављених песама „нарочито истакнуто у покушају формирања ’косовског епа““, док „сасвим изнимним“ сматра мистициковање лирике, попут оног присутног у збиркама Милоја Милојевића и Стефана Верковића, које је уочено у науци и пре Марамбоових истраживања. Она наглашава „да је усмена поезија на размеђи векова још увек била веома жива и недирнута, нарочито на просторима које Вук теренски никада није обишао“, бранећи, с правом, неке сакупљаче с простора Војне крајине од Јовановићевог сасвим искључивог суда да је у њиховим записима „све одреда било плагијат“. Овај текст поново проблематизује статус и судбину етнографске збирке САНУ, чије је (не)објављивање, може се наслутити, умногоме било везано управо за Ма-

рамбоов негативан суд о њеној аутентичности.

Текст *Милуиин Миланковић и наша народна књижевности* отвара увид у читалачке склоности и укус и промишљање великог научника, и по томе представља осветљавање једног интересантног вида рецепције. Рецимо, ауторка тако истиче да је велики научник „најварварскијом“ сматрао песму Старца Милије, *Сесиџа Леке каиетана* и да се залагао за критичнији однос према овом песништву („Све је то без икакве оцене и реда трпано у један кош, а један од издавача такве једне збирке, назвао је њене песнике Омирима. Као да су Омири крушке!“). Миланковићев став који она издаваја: „Крајње је време да се наше народне песме оцене и сврстају по њиховој песничкој вредности. Онда би се јасно видело шта је у њима велико и мало, и шта својим сјајем наткриљује све остало“, у потпуности се поклапа са оним што је навело Томислава Маретића да „с критиком и без фантазије“ раздвоји песме вредне изучавања од оних које то нису. Ова блискост може се пратити и у појединачним Миланковићевим анализама, које се нарочито „задржавају [...] на испитивању културно-историјске позадине, тј. ’историчности’ песме“. Највећом вредношћу Миланковићевог текста ауторка, с правом, сматра „његове меморате–дигресије, „које се тичу сећања на неке облике фолклорног живота у родном Даљу у Славонији, али и сећања ширег културно-историјског типа (рецимо на Богдана Поповића)“.

Завршни текст јесте *Митолошки и архетипски модели фолклорној мишљења у роману „Тестиамени“ Видосава Стевановића*. Ауторка сматра да роман *Тестиамени*, иновирањем митолошког наслеђа и фолклорне грађе Балканског полуострва „на макро и на микро плану, исписује на доследној митској матрици сторију о сопственом (српском) народу“. Древну матрицу она препознаје и у Стевановићевом обликовању времена и заснивању значења романа на систему бинарних опозиција: светло–тама, мир–рат, своје–туђе, небо–земља, земља–подземље, јава–сан, живот–смрт и сл. и у транспоновану појединих „архетипских

символа“, попут коња, жене, змије... У основи Стевановићевог обликовања „хтоничне, тамне и првенствено деструктивне стране људске природе“ и „претежно трагичног виђења укупног колективног искуства историје српског народа“ она налази „модел деконструкције мита“.

Књига Славице Гароња Радованац обједињује текстове настале у периоду 2005–2012. године, и повезана је, пре свега, њеним доминантним бављењем усменом књижевношћу (библиографија текстова дата је на крају књиге). Радови сабрани у књизи настављају, своде

и покрећу нека од питања веома значајних и за савремену српску књижевност, али ипак темељни допринос књиге *Од Цариграда до Будима*, као и њене ауторке, остаје предано бављење теоријским, генеричким и културно-историјским питањима српског усменог песништва, посебно оног везаног за простор Војне крајине, преданим допуњавањем сакупљачке мапе и изучавањем родног аспекта усменог стваралаштва.

joljilja@gmail.com